

13. Evolučno-psychologický prístup k emóciám

Evolučno-psychologický prístup k objasneniu podstaty emócií, podľa ktorého emócie reprezentujú vo fylogénze vyvinutý systém – mechanizmus prispôsobovania sa (adaptácie), spúšťaný prostredníctvom uvoľnenia automatických a reflexných, navzájom prepojených reakcií, umožňujúci flexibilné prispôsobenie sa na vysokokomplexné sociálne a fyzikálne prostredie preferujú viaceré z vyššie uvedených teórií emócií. Plutchikova psychoevolučná teória je najvýraznejším reprezentantom tohto prístupu a bude podrobnejšie opísaná ďalej. (Aj iní autori, Leventhal a Scherer, 1987 alebo Lazarus a kol., 1980 evolučno-psychologický rozmer vo svojej teórii predpokladajú, nestal sa u nich však rozhodujúcim princípom vysvetlenia ich pôvodu). Na súčasnej úrovni poznania sa javí byť pravdepodobné, že evolučno – psychologický prístup je kľúčom k pochopeniu pôvodu emocionálneho systému človeka. Jeho biologický a fylogenetický základ bude v ďalšej časti podrobnejšie analyzovaný.

13. 1. Biologický základ emócií

Sociobiologická hypotéza (Wilson, 1993) vysvetľuje biologickú podstatu evolučno-psychologického prístupu takto: „Ľudské gény programujú fungovanie nervových, zmyslových a hormonálnych systémov tela, a tým takmer nepochybne ovplyvňujú proces učenia. Vynucujú si dozrievanie niektorých spôsobov správania a pravidiel učenia sa novým spôsobom správania....Naša hypotéza predpokladá, že takéto vynútenia existujú, že majú fyziologický základ a že tento fyziologický základ má zasa genetický pôvod“ (str. 170 – 171). Vo vzťahu k emóciám by táto (socio – bio - psychologická) hypotéza mohla znieť takto: Predpokladá sa, že emocionálne reagovať sme sa naučili preto, lebo si to vynútili naše genetické predpoklady.

Aj Hülshoff (1999) upozorňuje na nevyhnutnosť odlišenia biologického (biochemické, neurologické, centrálnu-nervové procesy) a fylogenetického základu emočného systému. Zatiaľ čo bezprostredný priebeh biologických procesov pri prežívaní nejakej emócie súvisí podľa citovaného autora s proximatívnym výkladom, odpoveď na otázku evolučných základov emocionálnej reakcie sa vzťahuje na ultimatívne chápanie ich pôvodu. Aby bolo možné uplatniť ultimatívny výklad pôvodu emócií, je potrebné poznať podstatu biologického základu emočného systému. Preto budú najskôr uvedené poznatky o biologických procesoch, ktoré sa na emocionálnej reakcii podieľajú.

13. 1. 1. Centrálné nervové procesy

Emocionálnu reakciu ako celok možno analyzovať v troch rovinách:

- biologickej (telesné reakcie doprevádzajúce emóciu),
- psychickej (ako a prečo sa osoba v danom momente cíti, pozri vybrané teórie emócií vyššie)
- a sociálnej (signálny charakter emócií vo vzťahu k iným osobám).

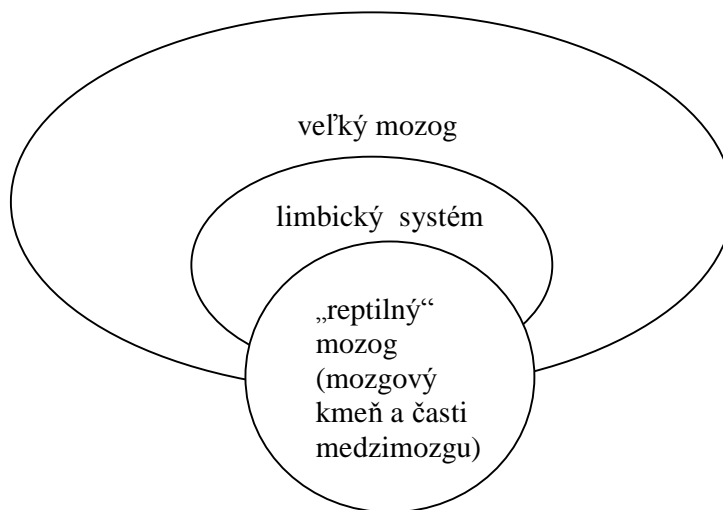
Aj samotný biologický základ emócií možno analyzovať v niekoľkých rovinách:

- v rovine centrálnych nervových procesov (centrálny nervový systém)
- v rovine vegetatívnych procesov – hormonálne a biochemické procesy autonómneho nervového systému
- a v rovine vlastných telesných a motorických reakcií

Na úrovni mozgových štruktúr (centrálnych nervových procesov) sa podieľajú pri emocionálnych reakciách tieto tri funkčné jednotky:

- „reptilný“ mozog spolu s mozgovým kmeňom a časťami medzimozgu,
- limbický systém,
- veľký mozog.

Hülshoff (1999) predkladá nasledovné schematické zobrazenie centrálnych nervových procesov v zjednodušenej podobe.

Bazálna vrstva, tzv. „reptilný“ mozog zahŕňa mozgový kmeň a časti medzimozgu. V ňom je „ukotvené“ ovplyvňovanie a regulovanie životne dôležitých funkcií: krvný obeh, vegetatívne procesy, činnosť čriev a iné, ktorých činnosť je riadená väčšinou bez účasti našej vôle. „Je to rovina automatických reflexov a vrozených inštinktov, ktoré sú v nej ukotvené –

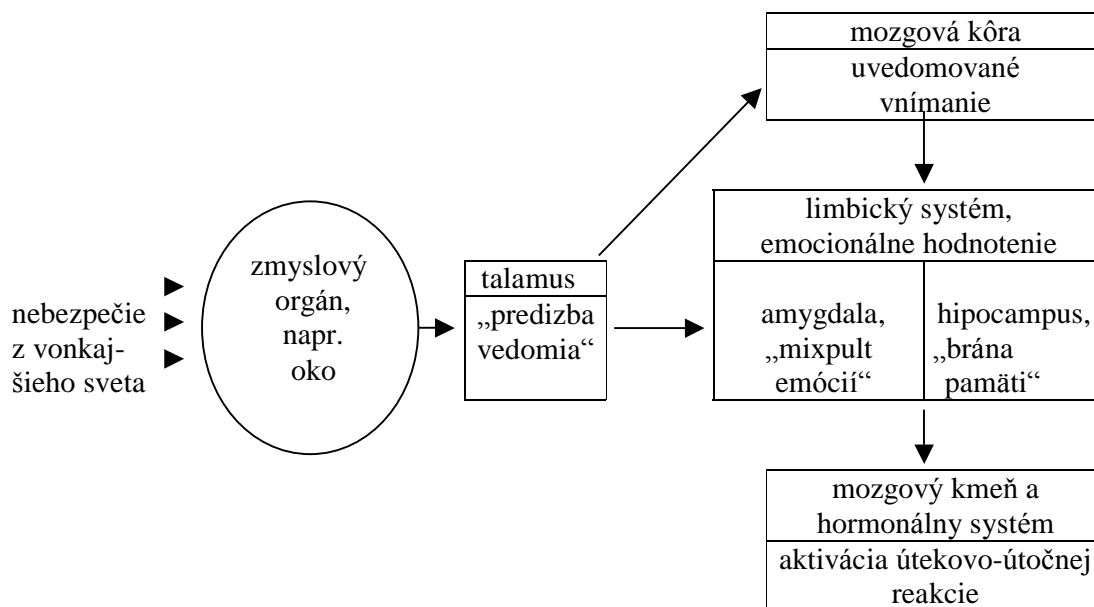
možno povedať pudová báza, na ktorej sú vybudované naše city – nie sú to žiadne emócie vo vlastnom slova zmysle. Aj bazálne a pudové aspekty sexuálnej túžby sú ukotvené v tejto rovine“. (Hülshoff, 1999, str. 34). Z anatomicko-fyziologického hľadiska patria k tejto časti mozgu predovšetkým mozgový kmeň s retikulárnou formáciou, ktorá ovplyvňuje udržiavanie organizmu v bdelom stave a hypotalamus a ním riadená hypofýza, ktoré významne ovplyvňujú činnosť hormonálneho systému.

Druhá rovina je reprezentovaná limbickým systémom a je sformovaná u všetkých cicavcov. Táto predstavuje prechod medzi medzimozgom a veľkým mozgom. Pozostáva predovšetkým z amygdaly a hipokampu (ďalej sem patrí septum, corpora mamillaria a fornix, mnohí autori sem radia aj gyrus cinguli a štruktúry čuchového mozgu - rhinencephalon, spolu s talamom a čelovým lalokom - frontálnou oblasťou veľkého mozgu). „Limbický systém je anatomický substrát našich základných citov alebo primárnych afektov, predovšetkým: strachu, hnevu, smútku, záujmu, ktoré sú tu ešte na predverbálnej úrovni, ale môžu byť už prežívané podobne ako uvedomované emócie“. Hülshoff, (1999) k tomu uvádza ako príklad prežívanie citového pohnutia, keď nám chýbajú slová opísať tento stav. Na tejto úrovni sú tieto citové stavy prežívané v podobe nálad, ktoré sa pomerne ťažko verbalizujú. Pretože limbický systém je spojený s nižšou rovinou a podriadenými štruktúrami „reptilného mozgu“, zvlášť s hypotalamom a hypofýzou, môžu byť v prípade prežívania hnevu (alebo ktorejkoľvek inej primárnej emócie) bleskovo zapnuté vegetatívne systémy, ktoré umožňujú buď útok alebo únik. Hormón stresu – adrenalín sa dostáva do krvi, zvýši sa krvný tlak a zrýchli pulz. Životne dôležité orgány sú okamžite zásobené veľkým množstvom krvi a živín s kyslíkom. Limbický systém má teda za úlohu podriadené vegetatívne štruktúry ovplyvniť takým spôsobom, aby sa látková výmena prispôbila adekvátnym spôsobom situácii v prostredí, a to v súlade s tým, ako bola táto situácia zobrazená našim emocionálnym systémom. Inými nervovými dráhami limbický systém spôsobí, že sa bez ohľadu na naše chcenie prispôbil emocionálnemu prežívaniu výraz tváre a pantomimika. To sprostredkuje okoliu informáciu o tom, v akom naladení sa nachádzame. Tento proces prebehne bez účasti vôle a je efektom kombinácie rozšírenia ciev, zmien očí, napätia svalstva a zmien v modulácii intenzity hlasu. Limbický systém je v úzkom vzťahu aj s čuchovým mozgom (archaickou časťou veľkého mozgu), čo vysvetľuje, prečo práve s vôňami asociované zážitky nás veľmi silne emocionálne ovplyvňujú.

S odvolaním sa na výskumy LeDouxu uvádza Hülshoff (1999) schému troch rovín emocionálnych fenoménov. Na príklade vnímania nebezpečenstva s dôrazom na funkciu

limbického systému (ktorý je vo svetle výsledkov týchto výskumov centrom emocionálneho diania).

Priebeh vnímania a emocionálneho spracovania nebezpečenstva (upravené podľa Hülshoffa 1999 a LeDoux)

Ako je na zobrazení vidieť, limbický systém dostáva informáciu z vonkajšieho prostredia po dvoch dráhach. Po spracovaní v zmyslovom orgáne (vizuálnom, akustickom, nebezpečný zápach alebo nepríjemná chuť) sa dostáva informácia najprv do talamu (predizby vedomia). Na tomto mieste sa uskutoční prepojenie s ďalšími štruktúrami dvojako: nervové dráhy vedú informáciu priamo do amygdaly a ďalej do hipocampu, hrubé nervové dráhy zasa vedú informáciu do vizuálnej časti mozgovej kôry, kde sa sensoricky evidované mení na uvedomované a je zároveň hodnotené (kognitívne spracované). Odtiaľ pokračuje evidovaná informácia do limbického systému, ktorý rozpoznanú udalosť emocionálne vyhodnotí a podnieti príslušné kroky (útek, zvedavosť atď.). Ak by napríklad išlo o vnímanie niečoho, čo sa podobá na hada, priebeh tohto procesu by bol nasledovný: v centrálnej časti mozgu by to bolo preskúmané, či ide skutočne o hada, či to náhodou nie je gumená hadica a v závislosti od toho by nasledovala primeraná reakcia. Nevýhodou prechodu informácie touto „trasou“ je, že trvá dvakrát tak dlho, ako je to v prípade, ak ide priamo do amygdaly. V amygdale je informácia spracovaná síce nepresne, ale veľmi rýchlo bez účasti nášho úmyslu, čo umožňuje iniciovať takmer okamžitú reakciu (porovnaj teóriu Zajonca). „Medzimotozog koná ešte skôr,

ako to stihli myslenie umožňujúce štruktúry veľkého mozgu analyzovať“ (Hülshoff, 1999, str. 39).

Toto dvojaké a paralelné spracovávanie informácií z prostredia umožňuje v prípade využitia priamej cesty z talamu do limbického systému bleskové a život zachráňujúce reagovanie. Avšak, ak by sme reagovali iba týmto spôsobom, boli by naše reakcie stereotypné – reagovali by sme vždy iba základnými emóciami - strachom, hnevom a podobne, a to ešte predtým, než by sme stihli situáciu analyzovať. Takéto reakcie by vo vysokokomplexných sociálnych situáciách boli často nevhodné, a preto ľudia reagujú prevažne tak, že informácia je najprv spracovávaná kôrovými oblasťami mozgu, ktoré umožňujú situáciu presnejšie analyzovať a emócie vznikajúce v limbickom systéme modulovať alebo potlačiť.

Hülshoff (1999) uvádza, že paralelné (talamus – kôrová oblasť mozgu – limbický systém a talamus – limbický systém) spracovanie informácie bolo preskúmané v prípade hnevu a strachu a vyslovuje predpoklad, že tento princíp je aj v prípade iných emócií pravdepodobný, aj keď nevyklučuje aktiváciu iných štruktúr. Ako uvádza ďalej: „Jednotlivé štruktúry mozgu nie sú výlučne alebo prevažne v službách emócií, ale tieto rezultujú z jedného práve prebiehajúceho systému spojov veľmi mnohých podkôrových a kôrových subštruktúr“ (Hülshoff, 1999, str.40).

Tretia rovina emocionálnych fenoménov je spätá s veľkým mozgom, v ktorom je ukotvená predovšetkým úmyselná motorika, vedomé spracovanie zmyslových podnetov a komplexné kognitívne procesy. Predovšetkým frontálne laloky veľkého mozgu (čelové laloky) sú nevyhnutné pre uvedomované prežívanie a pre riadenie emócií. Tu vznikajú sekundárne afekty, ktoré sme schopní nielen evidovať, ale aj verbalizovať: „...nejde teda o čisto afektívny (emocionálny), ale o kognitívno-afektívny výkon“ (Hülshoff, 1999, str. 36). Na tejto úrovni nereagujeme iba primárnymi emóciami (smútok, hnev, strach atď.), ale aj komplexnými kategóriami, akými sú závisť, žiarlivosť, láska, nádej a pod. Vďaka účasti uvedomovaného spracovania podnetov, vedomej regulácie je možné do prežívania primárnych emócií z tejto úrovne zasahovať, meniť priebeh emocionálnej reakcie, a to zmiernujúcim (ale aj zosilňujúcim) spôsobom: Na urážku by sme reagovali bez účasti tejto roviny regulácie určite hnevom alebo zlosťou – „...na tejto reakcii nášho limbického systému nemôžeme nič meniť, a ak si pripustíme, že je prinajmenšom ľudské v určitých situáciách pociťovať hnev a zlosť, môže to mať liečivé účinky“ (Hülshoff, 1999, str. 36).

Ako budeme v skutočnosti s naším hnevom zaobchádzať, to sa dá ovplyvniť prostredníctvom účasti našej úmyselnej regulácie (kôrových štruktúr). Našu hnevlivú reakciu môžeme napríklad zosilniť, ak si predstavujeme (hoci aj neprimerane situácii), že urážka zo strany

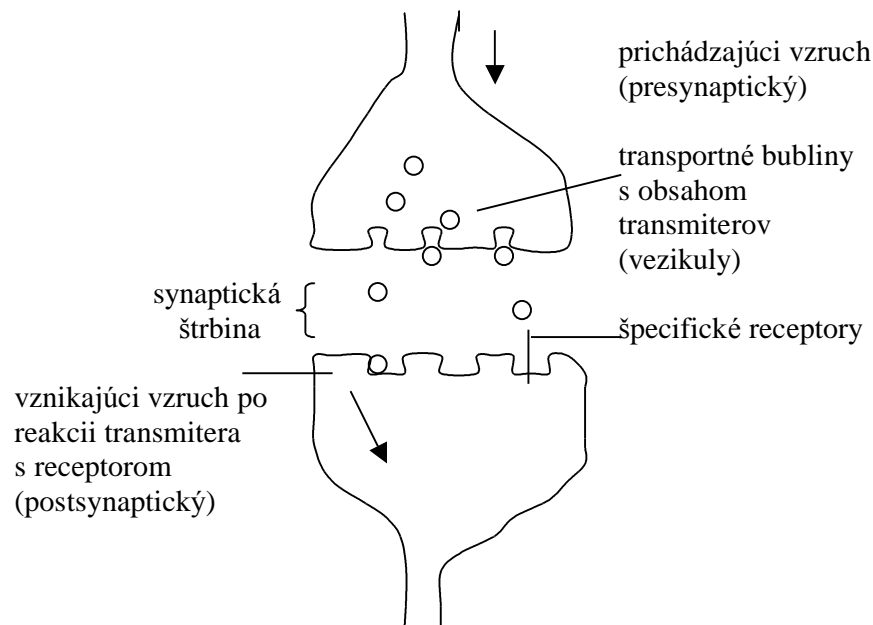
iného nás ohrozí oveľa viac, ako je jej skutočný pravdepodobný dopad (predstavme si, že urážlivé slová v danej chvíli počuje aj niekto iný, na kom nám veľmi záleží). S určitým časovým oneskorením si uvedomíme, že príslušnú emóciu prežívame a sme schopní identifikovať aj dôvody vzniku tohto citu.

Zhrnutie: Trojúrovňové spracovávanie podnetov pomocou mozgových štruktúr („reptilný mozog, limbický systém a kôrové procesy) prispieva k nášmu emocionálnemu prežívaniu v rozličných rovinách a rozličným spôsobom. Bazálne, pudové, podnecujúce alebo oslabujúce reakcie sú riadené reptilným mozgom. Na úrovni limbického systému sú emocionálne reakcie tohto pudového systému modulované a vznikajú tu primárne emócie s ich expresívnymi (mimickými a pantomimickými) prejavmi. Veľký mozog umožňuje uvedomiť si tieto emócie a vo väčšine prípadov ich určitým spôsobom modelovať a kontrolovať.

13. 1. 2. Biochemický základ emocionálneho prežívania

Ľudský mozog pozostáva z mnohých miliárd nervových buniek. Každá z týchto nervových buniek je schopná prijímať bioelektrické prúdy, spracovávať ich a viesť. Samotný prenos informácie v mozgu sa realizuje dvoma (navzájom sa podmieňujúcimi) spôsobmi: (1) Nervová bunka pozostáva z dendritov – veľkého počtu prijímajúcich štruktúr a axónu, ktorý vedie (bioelektrický) impulz, informáciu k ďalšej nervovej bunke. V zlomku sekundy vznikajúci akčný potenciál sa pohybuje pozdĺž axónu až po jeho koniec a vytvára synaptické spojenie s inou nervovou bunkou. (2) Druhá možnosť spočíva v tom, že informácia je na nervové zakončenia prenášaná chemickým spôsobom. „Chemická forma prenosu signálu na synapsiach (cez synaptické spojenie) má viacero charakteristík a výhod, ktoré z nej v priebehu evolučného vývinu života urobili nevyhnutnosť“ (Hülshoff, 1999, str. 45). Prvá jej vlastnosť spočíva v tom, že vzruch môže prechádzať iba jedným smerom, od jedného neurónu k inému, nie naopak, druhá vlastnosť spočíva v tom, že vzruch prvého, vysielajúceho neurónu môže byť zosilnený alebo zoslabený, a to v závislosti od toho, aká je koncentrácia neurotransmiterov (chemických prenášačov) alebo hustota prijímajúcich receptorov. To umožňuje zosilniť alebo zoslabiť účinok aj najmenších alebo veľmi veľkých vzruchov. Ako prebiehajú tieto chemické procesy opisuje nasledovná schéma.

Procesy prebiehajúce v synaptickej štrbine (podľa Hülshoffa, 1999, str.44)

Synaptická štrbina je miestom, kde sa spájajú nervové zakončenia dvoch nervových buniek.

Proces (reakcia), ktorý sa na tomto mieste deje, prebieha v týchto fázach:

- bioelektrický vzruch (akčný potenciál) spôsobuje na presynaptickej časti prvej (vysielajúcej) nervovej bunky chemické zmeny v stene bunky, čo má za následok
- pohyb malých transportných bublín (vezikul), ktoré obsahujú transmitery a ktoré sa spolu so svojím obsahom dostávajú do synaptickej štrbiny
- receptory na zakončení druhej bunky transmitter prijímajú (nie akýkoľvek, ale iba pre túto bunku špecifický) a vďaka tomu túto štrbinu prekonajú a prenikajú do stien druhej (prijímajúcej) bunky (cez postsynaptické membrány) a vyvolajú v nej nový vzruch.

„Ak takáto reakcia nastane, zmenia sa na postsynaptických membránach prijímajúcej bunky jej štruktúry tak, že sa otvoria ionové kanály a cez tieto malé otvory sa môžu oboma smermi pohybovať elektricky nabité častice (ióny). To má za následok vznik elektrického náboja v prijímajúcej bunke. Týmto spôsobom vzniká bioelektrický potenciál. Takto vzniká vzruch aj v druhej nervovej bunke a informácia môže pokračovať ďalej.“ (Hülshoff, 1999, str. 45).

Možno si na tomto mieste predstaviť jeden zo spôsobov, ako vyvolať emocionálnu reakciu bez reálneho vnemu alebo predstavy predmetov, objektov: všetky na CNS pôsobiace látky, farmaká, drogy, jedy účinkujú práve prostredníctvom svojho vplyvu na neurotransmitery a na receptory nervovej bunky. Jedným z prirodzených transmiterov v mozgu je endorfín („endogénny morfín“, látka s analogickými účinkami ako morfín), ktorý svojím účinkom

vyvoláva pocity slasti alebo navodzuje stav bezbolestnosti. Do prirodzenej činnosti mozgu je možné zasiahnuť, ak nahradíme prirodzené endorfíny umelými látkami. Opiáty sú látky podobné endorfínom a sú schopné ich nahradiť (prechádzajú do receptora v membráne príslušnej bunky presne tak ako endorfíny) a vyvolať napr. stavy slasti. Je možné však zasiahnuť do činnosti neurotransmitterov aj tak, že ich neumožníme bunke metabolicky rozložiť (zničiť). (Na tomto princípe účinkujú napríklad jedy hadov alebo bojové plyny.

Nielen transmitters, ale aj hormóny sú schopné stimulovať nervové bunky. Aj keď prenos informácie v mozgu a v periférnom nervstve sa realizuje iba pomocou transmitters, existuje veľmi tesný súvis medzi endokrinným (hormonálnym) systémom a transmittersmi. Predovšetkým niektoré neurotransmitters môžu v periférnom nervstve zapríčiniť hormonálne zmeny. Ak žľaza s vnútorným vylučovaním uvoľní hormón, ten sa prenáša pomocou krvného obehu až k receptorom cieľových orgánov a na rozličných miestach tela odovzdá svoju informáciu. Jedným z takýchto hormónov je adrenalín, ktorý napríklad v situácii vyvolávajúcej strach, pripraví bleskurýchle útekovú reakciu tak, že aktivuje rozličné orgánové systémy v celom tele (napr. kostrové svalstvo, pľúca, cievy, hladké svaly...).

K najdôležitejším neurotransmitterom patrí serotonín, ktorý zohráva úlohu pri lokomotorických aktivitách, exploratívnom správaní, pri hlade, požívaní potravy, sexuálnom správaní sa, či agresii. Ďalšími sú acetylcholín, dopamín, noradrenalín, amfetamín (je prirodzený transmitter), kyselina gama aminomaslová.

Aj psychotropné a neurotropné farmaká ovplyvňujú nervový systém a možno ich rozdeliť do niekoľkých skupín: neuroleptiká (antipsychotické látky), antidepresíva (látky zlepšujúce náladu, potláčajúce smútok), tranquilizéry (upokojujúce prostriedky), analgetiká (prostriedky proti bolesti) a hypnotiká (prostriedky na spanie).

Zhrnutie: činnosť nervových buniek ovplyvňujú rôzne chemické látky, a to najmä neurotransmitters a hormóny. Pritom platí, že neexistujú žiadne látky, ktoré by boli zodpovedné za jeden konkrétny a špecifický emocionálny stav. Naopak, citové prežívanie je závislé od mnohých neuronálnych systémov. Tieto neuronálne systémy sú navzájom prepojené a prenášajú svoju aktivitu prostredníctvom chemických látok. Prejavená a precítená emócia je výsledkom viacerých zložitých, navzájom sa ovplyvňujúcich neurohumorálnych pochodov prebiehajúcich vo viacerých štruktúrach mozgu a na jeho viacerých funkčných úrovniach.

13. 2. Fylogenetický pôvod emócií

V tejto časti pôjde o hľadanie odpovedí na otázky, prečo ľudia emocionálne reagujú, prečo prežívajú emócie, prečo sa takáto forma reakcie vyvinula a na čo slúži. Keď pozorujeme a porovnávame správanie mnohých jedincov, dospejeme k záveru, že počet ich prejavov možno kategorizovať do určitých tried, „fylogeneticky predprogramovaných tém správania“ (podľa Bischof-Köhlerovej, 1985, str. 5), ktoré sú pre všetkých jedincov spoločné, a ktorých počet je predpovedateľný. Pojem téma, resp. tematika správania je potrebné odlišiť od vzorca správania: geneticky je daná, a teda fylogenetického pôvodu je predovšetkým tematika správania. Pod tematikou sa v tomto prípade myslí motivačný základ správania. Iba u nižších organizmov sú aj vzorce správania - priebeh svalových kontrakcií - geneticky predprogramované. „S postupujúcimi vývinovými stupňami sú organizmy schopné svoju motivačnú tematiku realizovať takým spôsobom, ktorý reprezentuje flexibilné prispôbenie sa krátkodobým zmenám v prostredí. Táto motivácia sa viaže na rigidnú determináciu správania, pochádzajúcu z emocionálneho apelu, pričom subjekt modeluje svoje vzorce správania ad hoc“ (Bischof-Köhlerová, 1985, str.4).

U organizmov možno predpokladať existenciu rovnakých genetických dispozícií, ktorých pôvod je vo fylogenéze. „Ak sa dá dokázať, že nejaké správanie sa v určitých podmienkach objaví bez predchádzajúceho učenia, potom je legitímne považovať ho z hľadiska jeho adaptácie na tieto podmienky za dedičstvo rodového charakteru. Aby sa tak naozaj stalo, museli podmienky prostredia ostať dostatočne dlhú dobu konštantné, aby mala selekcia príležitosť formovať genóm zodpovedajúci požiadavkám prostredia. Aby sa z genómu stal fenotypický znak, napríklad aby z neho vznikol program správania, musí prostredie pôsobiť ešte iným spôsobom, musí pomôcť vybudovať tento znak v individuálnej ontogenéze“ (tamže, str. 5). Nie každý druh prostredia sa však na tento účel hodí rovnako dobre. Spravidla je to tak, že je to iba to prostredie, v ktorom sa určitý znak fylogeneticky vyvíjal a ktoré zároveň v ontogenéze poskytlo adekvátne podmienky pre jeho vývin. Ak sa ontogenetické prostredie od fylogenetického líši, vznikajúci fenotyp sa môže vyvinúť maladaptívnym spôsobom alebo zaniknúť.

Na základe uvedeného je možné pochopiť skutočnosť, ako sa u rôznych ľudí (v rôznych častiach sveta) na identickom genetickom základe môžu vyvinúť odlišné fenotypy, odlišné spôsoby správania: je to preto, lebo rozličné kultúry vytvárajú rozmanité ontogenetické podmienky. Uvedené ďalej umožňuje pochopiť, prečo môžu vzniknúť neadekvátne formy správania (neadekvátne fenotypy), prečo mohli vzniknúť chybné prispôbenia sa a chybné

spôsoby emocionálneho reagovania. Je to preto, lebo genóm príslušného individua sa stretol s prostredím, ktoré pre jeho premenu na fenotyp nebolo adekvátne.

Platí však zároveň, že prípadné defekty sú vďaka vplyvu *kognitívnych spôsobilostí* ľudí v mnohých prípadoch kompenzované. Aby sa tento kompenzačný mechanizmus kognitívneho pôvodu mohol uplatniť, aby mohlo ratio regulovať konanie adaptívnym (aj maladaptívnym) spôsobom, musel tento mechanizmus najprv vzniknúť. Do tej doby, pokiaľ neexistoval, prebiehalo formovanie správania a jeho dispozícií ináč: „Skôr než príroda vytvorila organizmy, ktoré boli schopné správať sa racionálne v zmysle teórie konania, muselo byť zabezpečené adaptívne správanie po stovky miliónov rokov prostredníctvom predracionálnych regulačných mechanizmov. Tieto nevymizli počas dejín ľudského rodu, boli však preformované pomocou stále diferencovanejších pomocných kognitívnych mechanizmov“ (tamže, str. 6).

Predracionálne stratégie správania u ľudí teda úplne nevymizli a sme schopní ich aj teraz indentifikovať - pretrvávajú vo forme inštinktov a emocionálneho hodnotenia, spojeného s emocionálnym apelom (impulzom ku konaniu). Toto emocionálne hodnotenie je prevažne adaptívneho charakteru, má vlastnosti účelového správania, „...a preto môže byť z formálneho hľadiska opísané jazykom, ktorý je používaný pri charakterizovaní racionálneho správania. Pretože však v súčasnosti prostredie, na ktoré sa táto adaptácia uskutočnila už neexistuje, ich pôvodná funkčnosť dnes garantovaná nie je. Táto premena (citovaná autorka používa silnejší pojem – „prevrátenie“ = „Umkippen“, poznámka autora) prirodzeného prostredia ľudí sa uskutočnila veľmi rýchlo, pred približne 10tisíc rokmi a predstavuje druhú akceleráciu vývinu ľudskej motivácie.“ (Bischof-Köhlerová, 1985, str.6).

13. 2. 1. Emocionálne a motivačné zmeny po prvej akcelerácii vývinu

Prvá akcelerácia a zásadná zmena vo vývine motivácie ľudského rodu sa uskutočnila podľa Bischof-Köhlerovej (1985) pred 2 – 3 miliónmi rokov, kedy sa kapacita lebky primátov zdvojnásobila (zo 400 na 800 cm kubických) a odkedy sa pravdepodobne pôvodný inventár motívov (inštinktov, pozn. J.Dž.) primátov už ďalej nerozširoval. Jedno z pravdepodobných vysvetlení ďalšieho vývinu sa zakladá na predpoklade, že tento inventár bol integrovaný s novovznikajúcimi kognitívnymi štruktúrami, čo so sebou prinieslo výrazné zmeny vo fenotypických prejavoch správania.

Kľúčovými otázkami, ktoré si v tejto súvislosti vyžadujú odpoveď, sú: 1) Ako vyzeral pôvodný inventár motívov? 2) Ako vznikali spomínané kognitívne štruktúry a zároveň aký bol ich vplyv na prejavy správania?

Na prvú otázku poskytujú možné odpovede McDougallova teória inštinktov (pozri časť Motivácia) a Plutchikova psychoevolučná teória emócií (pozri ďalej). Na druhú sa pokúsila nájsť odpoveď Bischof-Köhlerová (1985). Citovaná autorka zastáva pozíciu, že jednou z najdôležitejších kognitívnych výbav, ktorá u ľudí vznikla, bola spôsobilosť k *sebaobjektivizácii*, teda spôsobilosť vnímať samého seba ako objekt aj ako subjekt vnímania. Táto spôsobilosť však nie je výlučnou vlastnosťou ľudí, spôsobilosť identifikovať samého seba ako objekt bola objavená aj u pongidov (šimpanzov, goríl a orangutanov). So spôsobilosťou k sebaobjektivizácii úzko súvisia ďalšie tri kognitívne spôsobilosti: (a) schopnosť identifikovať veci a ich vlastnosti, (b) schopnosť simultánnej identifikácie a (c) schopnosť decentrácie.

(a) *Schopnosť identifikovať veci a ich vlastnosti* existuje už na úrovni dravcov. Napríklad, ak vlk koristiť určitú chvíľu pozoroval, tá na okamih zmizla a opäť sa objavila, pravdepodobne ju musel dokázať identifikovať ako predmetný objekt. Ľudia aj šimpanzi dokážu identifikovať nielen veci samotné, ale aj ich vlastnosti. Vedia ich priradiť k určitým kategóriám a rozpoznať ich ako nositeľov určitých vlastností (atribútov). Týmito vecami nemusia byť iba vnímateľné predmety a u ľudí môže ísť aj o vnútropsychické javy, akými sú napríklad emócie alebo sebaobraz, ktoré na základe opisu ich vlastností nadobúdajú substancialitu a trvanie (a môžu byť v podobe výpovede prístupné aj iným osobám).

(b) Je pravdepodobné, že uvedená dispozícia sa stala základom pre *simultánnu identifikáciu*, a to vďaka tomu, že po vzniku symbolickej reči zástupnú funkciu vecí mohli prevziať slovné symboly. Príkladom na simultánnu identifikáciu je schopnosť pochopiť skutočnosť, že niečo môže zastupovať inú vec, alebo na ňu poukazovať, nahrádzať ju, ako je to v prípade symbolov (v Piagetovej terminológii ide o symbolickú funkciu). Na základe simultánnej identifikácie vzniká predpoklad pre existenciu pojmov a predstáv, v ktorých môže individuum simulovať skutočné konanie (uskutočniť pokusné konanie v mysli). Podľa Bischof-Köhlerovej klasické pokusy Iva Köhlera (1959) so šimpanzami potvrdili existenciu tohto stupňa už u týchto zvieracích druhov.

(c) *Decentráciu* možno demonštrovať na pokuse, ktorý robili Premack a Woodruff (1978, podľa Bischof-Köhlerovej, 1985): Šimpanzia samica pozorovala správanie človeka (premietané pomocou videorekordéra), ktorý predstieral neúspešné riešenie rôznych úloh (navliecť hadicu na vodovod, otvoriť ventil kúrenia). Po každej z takýchto scén mohol šimpanz prezerat' fotografie s rôznymi riešeniami. Signifikantne častejšie ním boli vybrané tie scény, ktoré viedli k správne mu riešeniu. Na tomto experimente nie je významné len to, že šimpanz bol schopný riešiť problém, ale aj to, že opica bola schopná „preniesť“ sa do roly

aktéra a pochopiť jeho úmysel (intenciu). Uvedený úkon si vyžaduje schopnosť hodnotiť určitú skutočnosť z rôznych perspektív, a to bez toho, aby sme menili vlastnú pozíciu. Aby to bolo možné, musí byť individuum spôsobilé konať v predstavách, v podobe pokusu, akoby to dopadlo, ak by naozaj konalo. Pod decentráciou teda možno rozumieť spôsobilosť „...preniesť sa do situácie iného, preniesť centrum prežívania z vlastného ja do iného, a tak určitú situáciu dokázať vidieť z jeho perspektívy“ (Bischof-Köhlerová, 1985, str.14).

Vďaka týmto trom predpokladom mohla vzniknúť iná kognitívna kvalita (dispozícia) – tzv. **sebacit** (podrobnejšie pozri Bischof-Köhlerová, 1985), ktorá mohla mať veľký význam pre vznik, resp. vývin špecifických vlastností emócií u ľudí. Ako uvádza Lorenz (1965), u zvierat nejestvuje pud k sebazdokonaľovaniu. Akonáhle je však „ja“ prežívané ako ohraničiteľná vec, nadobúda jedinečnú hodnotu a môže byť udržiavané alebo zdokonaľované.

Podľa citovanej autorky sa sebacit u ľudí spája s tromi potrebami: a) potrebou sebakpresadenia, b) potrebou sebahodnoty a c) potrebou uznania.

(a) *Potreba sebakpresadenia a dominancie* je považovaná za fylogeneticky veľmi starú a jej prejavy možno pozorovať nielen u primátov. Sebakpresadenie bolo potrebné všade tam, kde v boji o prístup k životne dôležitým prostriedkom vznikala konkurencia medzi viacerými individuiami. Podľa Plutchika (1980) boli to a sú to emócie, ktoré vznikli vo fylogénéze ako užitočné a nevyhnutné nástroje úspešnej adaptácie na štyri základné problémy (hierarchia, teritorialita, vedomie vlastnej dočasnosti, identita), s ktorými sa museli všetky žijúce tvory vyrovnávať. Keď vznikli prvé sociálne organizované formy, zoskupenia zvierat, musel sa problém konkurencie riešiť tak, aby to neohrozilo súdržnosť tohto zoskupenia. Podľa Plutchika (1980, pozri aj Wilson, 1971) významný tu bol prvý základný problém, ktorý súvisí s hierarchiou, hierarchickým usporiadaním vzájomných vzťahov v príslušnej skupine.

Hierarchia, hierarchické usporiadanie sociálnych vzťahov existuje podľa Plutchika (1980) v každom spoločenstve, v každom spoločenstve sa totiž jedinci dajú rozdeliť na silnejších, šikovnejších, múdrejších a ostatných. Individuá, ktoré zaujímajú vyššiu pozíciu, majú lepší prístup k potrave, k lepšiemu bývaniu, ku komfortu a k uspokojovaniu sexuálnych a iných potrieb. Primárnymi emóciami, ktoré sú prežívané v rámci hierarchie a miesta jedincov v nej, sú **hnev** a **strach**. Konkrétne, nesplnenie úloh, prípadne nedodržanie pravidiel zo strany nižšie postavených vedie k hnevu u nadriadených. Čím nižšie sa niekto nachádza v príslušnej hierarchii, tým intenzívnejší je jeho strach.

V rámci *hierarchie* ako adaptačného problému vznikli vo fylogénéze dva fundamentálne adaptačné spôsoby správania – zničiť (alebo poraziť) prekážku, ktorá sa individuu postavila do cesty (napríklad pri uspokojovaní potreby) a ochrániť sa, napríklad útekem pred silnejším

alebo hrozbou, ktorá organizmus môže zničiť. V prvom prípade je to hnev, ktorý organizuje príslušné správanie - príslušný (útočný) adaptačný mechanizmus, v druhom je to emócia strachu, ktorá umožní držať sa na veľkú vzdialenosť od objektu ohrozenia alebo sa mu vyhnúť. Tento, v rámci riešenia problému hierarchie utvorený základ, Plutchik hovorí o dvoch primárnych emóciách – hneve a strachu, bol však podľa Bischof-Köhlerovej (1985) u ľudí modifikovaný prostredníctvom utvárajúcich sa kognitívnych spôsobilostí. Spôsobiť iným ujmu, aby si individuum zabezpečilo dominanciu a vplyv, je len jedna z mnohých možností, ako v určitej situácii reagovať. Otvorená agresia môže byť použitá napríklad vtedy, keď konkurent alebo oponent trvá na svojej pozícii, resp. ak oponent prejavuje súčasne známky strachu. Často však človek nepoužije otvorený útok, ani otvorený prejav hnevu, ale skrytú sociálnu manipuláciu, aby svoj vplyv aj v prípade hľadania, resp. udržania miesta v rámci hierarchie úspešne presadil. Okrem toho taká organizačná forma, v ktorej by sa iba niekoľko členov skupiny vďaka svojmu agresívnemu správaniu zmocnilo väčšiny prostriedkov, by nebola pre ľudí vhodným nástrojom prežitia. Naopak, výhody, ktoré priniesli vo fylogénéze vyvinuté kognitívne spôsobilosti (napríklad schopnosť decentrácie a s tým súvisiaci vznik sebacitu), viedli k vzniku kooperatívneho životného štýlu, ktorý bol pravdepodobne z hľadiska prežitia účinnejší.

U mnohých druhov zvierat súvisí sebaapresadenie s *teritorialitou*, ktorá garantuje rozdelenie priestoru medzi konkurentov. Plutchik (1980) považuje teritorialitu za ďalší zo štyroch základných adaptačných problémov, s ktorými sa museli vyrovnávať všetky žijúce tvory. V rámci tohto adaptačného problému sa musel (a musí) každý živý tvor naučiť, k akému priestorovému a sociálnemu prostrediu patrí. Teritórium, ktoré je u zvierat vyznačené napríklad pomocou pachových značiek, je preskúvané pomocou exploračného správania. Vyznačené teritórium je zvierat'om ovládané (kontrolované), ak však niekto do tohto teritória vnikne, zviera má strach zo straty kontroly. Kontrola a strata kontroly sú pre teritorialitu rozhodujúce a v rámci nej (teritoriality ako adaptačnej úlohy) sú prežívané. Podľa Plutchika (1980) sa na základe riešenia tejto adaptačnej úlohy vo fylogénéze vyvinuli ďalšie dve primárne emócie: **očakávanie** (počas skúmania – počas tzv. exploračného správania), že som v známom (svojom) teritórii a **prekvapenie**, akonáhle živý tvor zistí, že nie je v teritórii, ktoré kontroluje. V rámci teritoriality ako adaptačného problému vznikli vo fylogénéze ďalšie dva fundamentálne adaptačné spôsoby správania – vypátranie (zistenie), ktoré je zacielené na získanie obrazu (informácie) o prostredí, v ktorom sa organizmus nachádza a zorientovanie sa, pomocou ktorého rozpoznáva cudzie, nové a neznáme.

(b) *Potreba sociálneho uznania* je v porovnaní s potrebou sebaapresadenia fylogeneticky mladšou a súvisí podľa Bischof-Köhlerovej (1985) bezprostredne so sebakonceptom a jeho vývinom. Aj sebakoncept podľa citovanej autorky súvisí s hierarchiou, v tomto prípade však nie s hľadaním vlastného miesta v nej, ale s rešpektovaním vlastnej pozície a pozície iných v tejto hierarchii.

Plutchik (1980) v tejto súvislosti uvádza, že z primárnych emócií (hnevu a strachu), prežívaných v rámci hierarchie, možno odvodiť dve osobnostné vlastnosti: dominanciu a submisívnosť. Predpokladá pritom, že dominantnú pozíciu si jedinec zabezpečí iba prostredníctvom agresívneho správania, ktoré je motivované spravídla hnevom. Existujú však výskumy, ktoré poukazujú na fakt, že jedinec si môže získať vysokú pozíciu nie vďaka prejavom agresivity, ale vďaka iným vlastnostiam, ktoré s agresiou a s vynúteným imponovaním nemajú nič spoločné. Prvý príklad pochádza zo zvieracej ríše: Staré a skúsené zvieratá sa dokážu v napätej situácii správať pokojne, čo má upokojujúci vplyv na ostatných členov skupiny a čo je asociované s pocitom bezpečia. Druhý príklad pochádza od Holda (1976), ktorý zistil u detí materskej školy, že ich obdiv je častejšie venovaný tým rovesníkom, ktorí sú schopní byť častejšie iniciátormi hry, vedia zabrániť hádkam, iných ochraňovať, pričom agresívne správanie bolo z hľadiska vzbudzovania pozornosti vždy druhoradé. Obidva príklady poukazujú na skutočnosť, že garantovanie pocitu bezpečia je tou vlastnosťou, ktorá vyzdvihuje jedinca na vysoké priečky v hierarchii. Výskumy Cohena (1974), ktoré autor robil v primitívne žijúcich kmeňoch lovcov a zberačov, podporujú tieto predpoklady: Vysoká pozícia jedinca v hierarchii nespočívala v dominantnosti najsilnejšieho, ale zakladala sa na jeho uznávaní. Bolo to však sociálne uznanie, ktoré spočívalo na osobnostných vlastnostiach a schopnostiach vysoko postaveného jedinca, ktoré odrážali spravídla ideály (hodnoty) skupiny, akými sú zručnosť pri love, odvaha, iniciatíva a množstvo detí.

Vzniká otázka, čo motivuje jedinca k tomu, aby sa usiloval o obdiv a uznanie zo strany sociálneho prostredia, aby sa správal neagresívne a často aj na úkor uspokojovania vlastných potrieb, aby si získal sociálne uznanie a nie vynútil obdiv násilím. Možno predpokladať, že toto správanie je motivované očakávaním a následným prežívaním pozitívnych emócií, akými sú **radosť**, prípadne **šťastie**. Pripomeňme, že Lazarus a kol. (1980) predpokladali evolučný význam pozitívnych emócií v spojitosti s exploračným (prieskumným) správaním, keď individuum po vyriešení nejakého problému, či po zvládnutí nejakej situácie prežíva radosť. Prežívanie emócie radosti malo za následok vznik tendencie považovať aj ďalšie potenciálne problémy za riešiteľné. Bischof-Köhlerová (1985) ponúka inú alternatívu -

jedinec tým potvrdzuje svoje schopnosti a môže prežívať zo strany sociálneho okolia uznanie a pochvalu.

(c) *Potreba sebahodnoty* je tretou dôležitou potrebou, ktorá sa vyvinula vďaka kognitívnej spôsobilosti sociálnej decentrácie. Sociálna decentrácia je recipročná – ak je niekto schopný vidieť iného z jeho vlastnej pozície, potom je tento jedinec určite schopný vidieť samého seba z pohľadu iného (individuálny vývin a stupne sociálnopsychologickej percepcie opisuje napríklad Selman, 1984). Na takejto úrovni kognitívnych procesov jedinec nepotrebuje pochvalu alebo uznanie zo strany niekoho iného, môže sa odmeniť alebo pochváliť sám. Takáto spôsobilosť má významný vplyv na motiváciu a emócie – v tomto prípade pravdepodobne iba človeka, ktorý dokáže orientovať motívy svojho konania na samého seba. Podľa Bischofa (1980) iba človek dokáže samého seba mať rád alebo sa nenávidieť.

Človek sa však nerodí s hotovými vlastnosťami sebahodnotenia a v individuálnom vývine (ontogenéze) sa jeho sebahodnotenie postupne vyvíja: Dieťa na základe reakcií svojho okolia zažíva, že jeho správanie podlieha negatívne, resp. pozitívne hodnoteniu. Takýmto spôsobom si osvojí hodnotový systém spoločnosti, v ktorom žije. Postupne si však začína utvárať obraz o svojom správaní a jeho hodnotenie prestáva byť závislé na úsudku iných. Zmeny v sebahodnotení individua sa môžu stať autonómne a nezávislé od reakcií okolia a vynára sa ťažká otázka, ako je to možné, keď je všeobecne akceptovaný základný postulát teórie učenia, ktorý hovorí, že správanie je vyvolávané, udržiavané a modifikované iba vďaka vonkajšiemu posilneniu (napríklad pomocou odmen alebo trestov), pričom tento postulát platí pre ľudí aj pre zvieratá. Z experimentov u ľudí, ale aj z každodenných skúseností však vieme, že aj napriek pôsobeniu posilňovačov nie vždy je príslušné správanie vyvolané alebo udržiavané (napríklad vplyv odmeny na učenie sa žiakov). Na základe toho vzniká dojem, že základný postulát teórie učenia neplatí. Tento dojem však vzniká preto, lebo sme nebrali do úvahy skryté a v osobe prebiehajúce kognitívne procesy, ktoré mohli vonkajšie posilňovače eliminovať.

Pre situácie, keď posilňovače ako keby vôbec neexistovali, navrhol Skinner (1953) vysvetlenie v podobe pôsobenia tzv. princípu sebakontroly. Heckhausen (1980) uvádza príklad, ktorý podstatu tohto princípu objasňuje: Človek, ktorý sa chce odučiť fajčiť, to nemusí dosiahnuť tak, že za prípadné fajčenie je trestaný alebo za prípadné nefajčenie odmenený (negatívne verzus pozitívne posilnenie), ale sám sa úmyselne vyhýba situáciám, ktoré fajčenie provokujú – nenavštívi reštauráciu, kde sa fajčí, resp. v reštaurácii alebo vo vlaku si sadne do sekcie, kde sa nefajčí. Ako už bolo uvedené, bez existencie posilňovačov sa učenie nemôže uskutočniť, Skinner (1953) však tvrdí, že aj v týchto sebakontrolujúcich

zvierat a na ich význam pre konanie ľudí. 2) Poukazuje na skutočnosť, akým spôsobom môžu byť pôvodné, „fylogeneticky predprogramované témy správania“ v priebehu individuálneho vývinu zmenené a kontinuálne menené prostredníctvom kognitívnych procesov. 3) Tretí dôvod vyplýva zo skutočnosti, na ktorú upozornil Heckhausen (1980): Zatiaľ čo Kanfer (1970) sa vo svojom modeli sústredil iba na priebeh konania (model regulácie konania) v podmienkach, keď správanie nie je ovplyvňované (posilňované) zvonku, Heckhausen (1980) upozornil na to, že model disponuje predpokladmi na vysvetlenie motivačného a emocionálneho aspektu správania ľudí. Konkrétne, že posilňovačom môžu byť aj sebahodnotiace emócie: Osoba po dosiahnutí nejakého kritéria, keď si v duchu povie, že je spokojná, nielenže môže prežiť pozitívnu emóciu (radosť), ale očakávanie tejto pozitívnej emócie v budúcnosti môže ovplyvniť priebeh budúceho správania. „...predstava sebaoposilnenia predstavuje podnet, ktorý motivuje ku konaniu“ (Heckhausen, 1980, str. 568). Fakt, že emócie boli vyššie identifikované ako významný vnútorný posilňovač nás opäť vracia k hľadaniu odpovede na otázku, odkiaľ majú emócie túto svoju vlastnosť. Ako je možné, že sú nielen efektom, ktorý vzniká po nejakej reakcii (response), ale aj cieľovým stavom, o ktorý sa osoba usiluje (operant), že sú nielen afektom, ale aj motívom. Ako je možné, že aj napriek kognitívnym výkonom, ktorými ľudia disponujú, sú motivačné dispozície v podobe emocionálnych apelov v zásade nemodifikované a akoby bazálne. Odpoveď na tieto otázky môžeme nájsť v dvoch teóriách, v McDougallovej teórii inštinktov (pozri časť Motivácia) a v Plutchikovej psychoevolučnej teórii emócií (pozri kapitola 13.3.).

Opísaný sebacit, ako kognitívna spôsobilosť nadobudnutá vo fylogénze však nie je jedinou odlišnosťou ľudskej psychiky od ostatných primátov. *Vnímanie času* a schopnosť predstaviť si časové značky ako „včera“, „dnes“ alebo „zajtra“ a schopnosť pomocou nich získať obraz o tom, čo je aktuálne, prípadne sprítomniť si nejakú udalosť, ktorá sa odohrala v minulosti, je druhou, výlučne ľudskou kognitívnou spôsobilosťou, ktorá so sebou priniesla ďalšie významné konzekvencie. Podľa Bischofa (1980) ide o: a) schopnosť anticipovať stav svojich potrieb (napríklad zásobiť sa palivom ešte pred príchodom mrazu – stopy po tomto prejave siahajú do čias pred pol milióna rokov), b) schopnosť vnímať časovú perspektívu a uvedomovať si vlastnú smrteľnosť. Plutchik (1980) hovorí v tomto prípade o *vedomí vlastnej „dočasnosti“*, ako o treťom z problémov adaptácie, s ktorým sa musí človek vyrovnáť. Pod dočasnosťou sa myslí ohraničenosť života dvoma udalosťami: narodením a smrťou. Zároveň k tomu patrí vedomie toho, že budeme starí. Predpovedateľnými udalosťami, ktoré v závislosti od starnutia prídu, sú strata príbuzných a odlúčenie od nich. S tým súvisiace prežívanie smútenia, resp. **smútku** je podľa Plutchika (1980) primárnou (fylogeneticky

pôvodnou) emóciou. Kto smúti, ten volá (je takto okolím vnímaný) o pomoc a očakáva od sociálneho okolia podporu. Emócia smútku je teda vrozeným adaptačným prostriedkom, ktorý uľahčuje prekonať situáciu straty. Utvorenie nových vzťahov s novým sociálnym prostredím môže byť uľahčené vďaka druhej primárnej emócií - vďaka **radosti**.

Pokiaľ ide o zvieratá, neexistuje žiadny dôkaz o tom, že by smrť člena príslušného zvieracieho druhu vyvolávala určité emócie. Bischof (1980) sa domnieva, že kognitívna spôsobilosť predstaviť si svoju budúcnosť je u ľudí zaplatená cenou, ktorá je reprezentovaná emocionálnym nepokojom, vyvolávaným strachom zo smrti. Dá sa podľa tohto autora predpokladať, že tu niekde sú korene religióznych a magických predstáv a praktík, ktorých úlohou bolo a je uľahčiť vyrovnáť sa s touto novou dimenziou a pomocou nich sa vyrovnáť so strachom zo smrti. c) Treťou kognitívnou spôsobilosťou, ktorá odlišuje ľudské bytosti od iných primátov a ktorá bola nadobudnutá vo fylogénéze, je tzv. **internalizácia a identifikácia**. Podstatou tejto spôsobilosti je náhrada neprítomného partnera alebo určitej vzťahovej osoby jej obrazom v predstave (internalizácia). V prípade zvierat je ich mierové spolužitie viazané na trvalú prítomnosť členov skupiny a prípadné odlúčenie vedie k stresu a napätému hľadaniu neprítomného a ak dôjde k opätovnému stretnutiu až s určitým časovým odstupom, nasleduje spravidla nepriateľská reakcia. Iba u šimpanzov nebol pozorovaný efekt odcudzenia aj po viacmesačnom odlúčení, čo svedčí o tom, že sú schopní uchovať si obraz blízkeho člena spoločenstva aj počas dlhšej neprítomnosti v pamäti. Pod internalizáciou sa chápe uchovanie si blízkej osoby v predstavách. Plutchik (1980) používa v tejto súvislosti iný pojem – identitu. *Identita* – a jej nadobudnutie je podľa tohto autora štvrtým zo základných problémov adaptácie, ktorý musí individuum zvládnuť: musí sa naučiť, k akému sociálnemu kontextu patrí. Definícia a získanie vzťahových osôb prostredníctvom akceptovania jedných a odmietnutia iných členov spoločenstva je proces, ktorý je pre prežitie, resp. fungovanie individua bezpodmienečne nutný. Primárne emócie v kontexte identity sú podľa Plutchika (1980) **akceptácia** (člena vlastnej skupiny) a **odpor** (odmietnutie) člena inej skupiny.

Zhrnutie: s najväčšou pravdepodobnosťou je určitá časť emočného systému ľudí, tzv. primárne emócie (Plutchik, 1980 alebo McDougall, 1908) stará niekoľko sto miliónov rokov. Jeho základy vznikali počas evolúcie a sú výsledkom adaptačných procesov na prirodzené prostredie. Počas tohto vývoja sa však súčasne vyvíjal aj iný systém človeka, kognitívne procesy, ktoré zohrali a zohrávajú významnú úlohu v procese adaptácie na prostredie, a človek ich od určitého obdobia vlastnou aktivitou zásadným spôsobom začal meniť. Priebeh týchto zmien s dôrazom na emocionálne a motivačné procesy bude analyzovaný v ďalšej časti.